Nazariyat ve Cihetleri: Yalçın Koç'un Felsefe Eleştirisi Bağlamında Bir Çözümleme

Nazariyat And Its Aspects: An Analysis In The Context Of Yalçın Koç's Critique Of Philosophy

Hakan ÇOŞAR | **Süleyman DÖNMEZ**

ORCID: 0000-0003-4220-5955 | ROR ID: https://ror.org/015scty35 | E-Posta: hakancosar72@gmail.com
Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi, Kastamonu, Türkiye
Kastamonu University, Faculty of Divinity, Islamic Philosophy, Kastamonu, Türkiye

ORCID: 0000-0003-4251-6665 | ROR ID: https://ror.org/01m59r132 | E-Posta: sdonmez@akdeniz.edu.tr
Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Letters, Philosophy Antalya, Türkiye

Atıf Bilgisi | Citation

Çoşar, Hakan. Dönmez, Süleyman. "Nazariyat ve Cihetleri: Yalçın Koç'un Felsefe Eleştirisi Bağlamında Bir Çözümleme." Religious Studies 69 (December 2025), 177-204. https://doi.org/10.15745/da.1757314

Çoşar, Hakan. Dönmez, Süleyman. "Nazariyat And Its Aspects: An Analysis In The Context Of Yalçın Koç's Critique Of Philosophy". Dini Araştırmalar 69 (Aralık 2025), 177-204. https://doi.org/10.15745/da.1757314

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi | Date of Submission: 03.08.2025
Kabul Tarihi | Date of Acceptance: 26.12.2025
Yayım Tarihi | Date of Publication: 31.12.2025

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Date of Publication: Double anonymized - Two External

Benzerlik Taraması: Yapıldı – İntihal.net
Plagiarism Checks: Yes – İntihal.net

Yapay Zekâ Bildirimi: Yazar, bu çalışmayı oluştururken yapay zekâ destekli teknolojileri kullanmadığını beyan etmiştir
Declaration of AI Use: The author declared that no AIassisted technologies were used in the creation of this article.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.
Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Etik Bildirim: diniarastimalar98@gmail.com
Complaints: diniarastimalar98@gmail.com

Yazar Katkıları: Hakan Çoşar %50-Süleyman Dönmez %50
Author Contributions: Hakan Çoşar %50-Süleyman Dönmez %50

Öz

Bu makale, Yalçın Koç'un düşünce sisteminde anahtar bir kavram olan nazariyatı, Türk-İslâm tefekkür geleneğinin kavramsal imkânları ile modern teorik akıl yürütme (theory/logia) arasındaki gerilim hattında yeniden konumlandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı, nazariyatın etimolojik ve tarihsel arka planı; "hak" ile "hakîkat" ayrımı; nefsin idrak, muhayyile ve hafıza yetileriyle ilişkisi; Koç'un nazariyat düşüncesinin "keşfî-inşâ" mantığıyla ve "dört cihet" (bu-bu, bu-o, o-bu, o-o) tasnifi üzerinden yorumlanmasına dek uzanmaktadır. Amaç, nazariyatın yalnızca bir kavramsal üretim süreci değil, hakîkate yönelmiş kurucu bir "görme/seyir" icrası olduğunu ortaya koymak; böylece onu fikriyattan ve modern "kuram"dan ilkece ayıran ontolojik-epistemolojik farkları belirginleştirmektir. Ele alınan temel problem, Türkçe akademik söylemde nazariyatın sıklıkla "teori" ile eşitlenmesinden kaynaklanan kavramsal bulanıklık ve bu durumun Türk-İslâm düşüncesinin özgün bilgi rejimlerini görünmez kılmasıdır. Çalışmanın önemi ise, Koç'un kavram örgüsünün indirgemeci rasyonalizmi aşan bir perspektif sunmasında ve güncel felsefî tartışmalara yerli bir epistemik söz dağarcığı kazandırma potansiyelinde yatmaktadır.

Araştırma yöntemi olarak, Koç'un birincil metinleri ile ilgili ikincil literatür üzerinde yürütülen sistematik bir doküman analizi benimsenmiştir. Metinler yakın okuma ile çözümlenmiş, kavramların bağlamsal kullanımları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve dört cihet şeması ekseninde nazariyatın işleyiş mantığı yeniden inşa edilmiştir. Bulgular, nazariyatın dilsel temsil ve çıkarımsal muhakemenin ötesinde, nefsin yetileri üzerinden icra edilen bir tefekkür olduğunu; "o-o" cihetinde bir vahdet vurgusuna ulaştığını ve hak–hakîkat ilişkisi bağlamında kuramsal tasarımları aşan bir ufuk açtığını göstermektedir. Sonuç ve katkı olarak makale, nazariyatın kuramdan ayrışan varlıksal statüsünü ortaya koymakta, Koç'un kavram mimarisini çağdaş felsefî tartışmalarla diyaloğa sokmakta ve ileride yapılacak yorumlayıcı metin çalışmaları için yöntemsel bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Türk-İslâm Düşüncesi, Yalçın Koç, Nazariyat, Fikriyat, Hak, Hakîkat.

Abstract

This article aims to reposition nazariyat (contemplative theorization), a key concept in Yalçın Koç's philosophical architecture, along the tension line between the conceptual resources of the Turkish-Islamic contemplative tradition and modern theoretical reasoning (theory/logia). Its scope covers the etymological and historical background of nazariyat; the distinction between ḥaqq (the Real/Right) and ḥaqīqa (truth/reality); its relation to the faculties of the nafs (self/soul), such as intellection, imagination, and memory; the logic of kashf-i inşâ (constructive unveiling); and the operational significance of Koç's well-known "four aspects" (this-by-this, this-by-that, that-by-this, that-by-that). The objective is to demonstrate that nazariyat is not merely a process of conceptual construction but a constitutive act of "seeing/contemplation" oriented toward truth, thereby clarifying the ontological and epistemic differences that fundamentally separate it from both fikriyat (discursive intellection) and modern "theory." The problem addressed is the recurrent conflation of nazariyat with theory in Turkish academic discourse, which generates conceptual blurriness and renders the distinctive epistemic registers of the Turkish-Islamic tradition invisible. The significance of the study lies in its demonstration of how Koç's conceptual framework offers a perspective that transcends reductionist rationalism and provides contemporary debates with a native epistemic vocabulary.

Methodologically, the research employs a systematic document analysis of Koç's primary writings along with pertinent secondary literature. Through close reading, comparative contextualization of key terms, and a reconstruction based on the four-aspect scheme, the operative logic of nazariyat is re-articulated. The findings indicate that nazariyat exceeds both linguistic representation and inferential reasoning: it is a contemplative performance grounded in the nafs and its faculties; at its apex in the "that-by-that" aspect, it culminates in an affirmation of unity (vahdet), reframing the relationship between ḥaqq and ḥaqīqa be-

yond theoretical design. By way of conclusion and contribution, the study clarifies the ontological status of nazariyat in contrast to theory, brings Koç's conceptual architecture into dialogue with contemporary philosophy, and offers a methodological framework for future hermeneutic textual inquiries.

Keywords: Turkish-Islamic Thought, Yalçın Koç, Nazariyat, Intellectuality, Ḥaqq, Ḥaqīqa.

Giriş

Çağdaş Türk düşünürü Yalçın Koç'un nazariyatını Türk-İslâm tefekkür geleneğindeki yerini tespitte varlık-bilgisel (onto-epistemik) tavrı tercih edeceğiz. Varlık-bilgisel tavır, varlıktan hareketle var olanın bilgisine ulaşan bir yol haritası sunarak varoluşu teşrih eder. Bu bağlamda bir düşünme eylemi[1] olan tefekkür, yalnızca teorik bir temsil değil, aynı zamanda varoluşsal bir seyrin icrasıdır. Bir başka ifadeyle; keşifle başlayan ve ardından anlamlı bir inşâya yönelen bir yolculuktur. Biz bu sürece keşfî-inşâ adını vermekteyiz.[2]

Koç'un nazariyat olarak adlandırdığı düşünme tarzı (tefekkür), Batı felsefesinin kuramsal rasyonalizminden (ratio) önemli ölçüde ayrılır. Batı düşünme tarzı olan rasyonalist bakış, yeni bilgi üretmede farklı yöntemleri olsa da sadece kuru bir akıl yürütmeye dayanmaktadır. Halbuki nazariyat hem bir hakîkâte yöneliş biçimi hem de kendine has bir idrâk tarzıdır. Koç, bu durumu metafizik bir yaklaşımla temellendirir. Koç'un metafiziği (theo-logia: nazariyata dair fikriyat), özellikle bir yandan Türk-İslâm tefekkür geleneği içerisindeki "gönül merkezli idrâk"i yeniden gündeme taşırken diğer taraftan felsefenin kuramlara dayalı bir icraata dönüşmüş olmasını eleştirir. [3]

Koç, yaptığı işin felsefe değil nazariyat olduğunu düşünür. Çünkü felsefe kuramsal bir dizgeye dönmüştür. Kuram, kaynak itibariyle dile (lisan) ve muhakemeye dayanmadır. Nazariyatın dayanağı ise nefstir. Dil ise, kaynak değil araçtır. Bu durumda nazariyat, kuramla karıştırılmamalıdır. Kurama dayalı bir icraat, fikriyat (logia) üretir. Nazariyat ise, fikriyatı teşrih

[1] Düşünme eylemini, en geniş anlamıyla kullanmaktayız. Türk-İslâm tefekkür geleneği dikkate alındığında düşünme, çok boyutludur. Mesela "tefekkür, te'akkul, tedebbür, tezekkür, tefakkuh, temmül" birer düşünme etkinliğidir. Yine düşünme tarzları, "soyut, somut; kuramsal, kılgısal; bireşimci (sentez), çözümleyici (analitik); bilimsel, etik, estetik, felsefî" gibi ayrıştırmalarla çeşitlenmektedir. Yalçın Koç'un "nazariyat, fikriyat" dediği de birer düşünme biçimidir. Ancak Koç, nazariyat ile fikriyatı dayanak bakımından ayırmaktadır. Nazariyat Koç'ta psukhe'nin bir etkinliğidir. Fikriyat ise, dile (lisan) ve muhakemeye dayanır.

[2] Süleyman Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği ve Felsefe: Keşfedilen Medeniyet* (Ankara: Net Kitaplık, 2023), 87–92; Hüseyin Âdem Tülüce, "Türk Tefekkür Tarihini Temellendirmede Yeni Bir Yorum Denemesi," *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 513–533.

[3] Yalçın Koç, *Theologia'nın Esasları: Felsefe'nin ve Teoloji'nin Nazariyatı Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 11–15; Yalçın Koç, *Şuur ve Nazariyat: Şuur'un Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2016), 35–40,61; Yalçın Koç, *Fenomenoloji ve Nazariyat: Tezahür Fikriyatı'nın Esasları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2018), 41–45.

etmeyi sağlar. Biz nazariyatı Koç'a nispetle; tefekkürün yüzünü hakîkâte döndürmesiyle tecelli eden seyre bağlı bir görme ve görüleni temellendirme olarak tanımladık. Bu tanımda dikkatlerden kaçmaması gereken husus, seyre bağlı olan görmenin zihne ve bir dile (lisan) dayalı bir çözümlemeye (analiz) ya da birleşime (sentez) değil, asıl olanı olduğu hâl üzere keşfederek inşa eden nefse dayanmasıdır. Nefs, keşfî-inşâda kendiliğinden etkin olan hafıza, muhayyile ve idrak gibi güçlerini kullanır. Koç'un "nazariyat" adını verdiği çerçeve, yalnızca bir "teori üretme" etkinliği değildir; bilakis hakîkatle temas iddiasını merkezine alan, idrak–muhayyile–hafıza gibi nefs kuvvelerinin faal olduğu bütüncül bir "seyir/tefekkür" tarzı olarak sunulur. [4]

Koç'un nazariyatında bize göre temel bir ıstılah (terim) olması gereken "keşif", burada özel bir açıklamayı hak etmektedir. Keşif, Türk-İslâm tefekkür geleneğinde felsefe ya da bilimden daha ziyade tasavvufta öne çıkan bir kavramdır. Tasavvufî kavrayış, keşif ile, kalp gözüyle hakîkâti idrâk etmeyi kasteder, bir nevi manevî bir tecrübeyi öne çıkarır.[5] Bizim sözünü ettiğimiz keşif ise, manevî tecrübeyle sınırlı değil, kelimenin kökanlamına yaklaşan tarzda "örtülmüş olanı araştırma", "açığa çıkarma"; bu işlemi ise "gözlem, inceleme ve anlama" yoluyla icra etmedir. Keşif çabası, elbette, manevi derinliğe ve hakîkâte açık olmayı dışlamaz. Ancak süreci araştırma disipliniyle ilerletir. Koç'un nazariyatı hem akademik hem de manevî bir yönelimle temellendiğinden, ifade edildiği gibi, kuramsal bir yapılandırma (konfigürasyon) yahut bir "kuram" (teori) değil, nefsin seyretme (theoria) icraatına dayalı bir görmedir.[6]

Yunanca "theoria" kelimesinin "nazariyat" olarak Türkçeleşmesi, sözcüğün kökeni itibariyledir. Çünkü Yunancada "theoria" "bakmak, seyretmek, temaşa etmek" demektir. Ancak

[4] Yalçın Koç, *Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2014), 14–18; Koç, Şuur ve Nazariyat, 73–76, 98-102, 176; Süleyman Dönmez, "Yalçın Koç ve Filozofluk Üzerine Bir Değerlendirme," *Akdeniz İlahiyat Dergisi* 1 (2025); 39–52; ayrıca bk. Süleyman Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar," *Türk Hikmeti*, ed. İsmail Erdoğan, Enver Demirpolat (İstanbul: Ihlamur Yayınları, 2024), 119–133.

[5] Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf'un İlkeleri*, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978), 45–49.

[6] Süleyman Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği*, 101; Yalçın Koç, *Fenomenoloji ve Nazariyat: Tezahür Fikriyatı'nın Esasları Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2018), 165–170; Koç, *Theologia'nın Esasları*, 39–44.

bu eylemin özellikle Türk-İslâm tefekkür geleneğine yansıyışı, zihinsel temsilin ötesinde unutulanın hatırlanması, örtülenin yeniden görünür kılınması ile bağlantılıdır. Bu nedenle nazariyat, bizim okumamızla, bir keşfî inşâdır. Keşfî-inşâ ile hedeflenen; keşfedileni, aslına sâdık kalarak yeniden inşâ etmektir.[7]

Nazariyatta, bize göre, keşfin yanında bir diğer temel ıstılah (terim) da "hak" olmalıdır. Ancak buradaki "hak", anlam bakımından "adalet" ya da "doğruluk" ile sınırlandırılmamalıdır. Hak, fenomenal (görüngüsel/görüngül) olarak gerçeğe (real) tekabül eder.Zuhur bakımından hak, gerçeği kuşatan bir kavramdır. Öyle ki, hakkın gerçekle ilişkisi teşrih edildiğinde; her hakkın gerçek, lâkin her gerçeğin hak olmadığı görülebilmektedir. Zira her hak, hakikatten neşet (zuhur) eder. Ama her gerçek, hakikate bağlanamaz. Aynı şekilde, her hakîkât bir gerçeklik (realite) taşır; lâkin her gerçeklik, hakîkâtin kendisini vermez. Yukarıdaki kavramsal ayrımlar, Türkçenin anlam zenginliğinde mümkündür ve nazariyatı anlamak için dilin sezgisel imkânlarının zihinsel tezahürlerinin dikkate alınması gerekir.[8]

Koç'un nazariyat temellendirmesinde nazariyatın kaynağı ne dil ne de zihindir. Çünkü nazariyat, ifade edildiği üzere, zihnin ve dilin ötesinde olan nefsin (psukhe) iç kuvvetleriyle —özellikle hafıza, muhayyile ve idrâk aracılığıyla— doğrudan kavrayışına dayanır. Bu durum yine Batı düşünme tarzında var olan sezgi ile karıştırılmamalıdır. Çünkü Koç'un düşüncesinde nefsin ifade ettiğimiz bütün güçlerinin birlikte kullanılması söz konusudur. Burada nefs, yalnızca bir dayanak (kaynak) değil, aynı zamanda insanı hak ile hakîkâti tefekküre sevk eden özüdür. Bu durumda insan nazariyatla modern çerçevelerin ötesine geçerek varlık (vücud)[9] ile öz bakımından doğrudan temasa geçer.[10]

[7] Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler (İstanbul: Paradigma, 2004), 374-375.

[8] Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 127; Yalçın Koç, *Nazari Mantık'ın Esasları: Theologia İr-Rationalis Üzerine Bir Zemin İncelemesi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2013), 55; Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği ve Felsefe*, 145; Şahabettin Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı," *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (FLSF) 35/2 (2023): 113–132.

[9] Türk-İslâm tefekkür geleneğinde "varlık" ve vücud" terimlerini eşanlamlı olarak kullanmak birçok hususu temellendirmede sorun doğurabilmektedir. Arapça "vücud" terimi, eski Türkçede "vücud" olarak kullanılmaktaydı. Zamanla vücud terimi yerine "varlık" kullanılmaya başladı. Bu makalede sorun teşkil etmediğini düşündüğümüz yerlerde varlık ile vücudu birbiri yerine kullanacağız. Ancak ayrılması gerektiği yerlerde de ayıracağız.

[10] Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 176; Koç, *Anadolu Mayası*, 83–86.

Nazariyatın Mahiyeti ve Fikriyattan Ayrımı: Kavramsal Bir Dönüşüm

Nazariyat, Yunanca "theoria" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak, ilk etapta sözlük anlamıyla "bakma, bakınma, temaşa, nazar" gibi eylemlere işaret eder. Ancak Koç'un düşünce sisteminde nazariyat, mitolojik veya felsefi anlamda Grek düşünce dünyasında neşvünema bulan "teori/kuram" (theory) ile karıştırılmamalıdır. Zira bizim yorumumuza göre Koç'un sistemleştirdiği nazariyat, "yüzü hakîkâte dönük olan bir tefekkürdür. Bu ise bizim "hak" dediğimiz zeminin muhafazasını gerektirir. "Nazariyat", "hakîkât" ve "hak" kelimeleri, Türkçeye Arapçadan geçse de zamanla Türkçeleşerek özgün bir anlam içeriği kazanmıştır. Bu anlam dönüşümü, Türkçeye Yunancadan gelen "theoria" sözcüğü için de geçerlidir. Bu nedenle "theoria", Türkçede "kuram" sözcüğünü karşılar içerikte kullanılan "teori" ile aynı mahiyette değildir. Ne demeye çalıştığımızı makalede öne çıkardığımız bazı kavramların kökanlamlarından hareketle biraz açalım.[11]

"Nazariyat", Arapça dil bilgisi bakımından "nazar" (نظر) kökünden türemiş olan "nazariye" kelimesinin çoğuludur. "Nazar", Arapçada "bakış, görüş; dikkat, itibar" gibi anlamlara gelirken, fiil kökü olan "na-za-ra" (ر-ظ-ن) "bakmak" demektir. Yunanca "theoreo" fiili de "bakmak, seyretmek, gözlemek, gözetlemek" anlamındadır. Ancak bu etimolojik benzerlik, kavramsal özdeşliği sağlamaz. Arapça "hakîkât" kelimesi ise "hak" kökünden gelmektedir. Hak, bir şeyin "doğru, adil ve gerçek" olması durumunu ifade ederken, hakîkât ile de bu doğruluk ve gerçekliğin kendisi kastedilir.[12]

Günümüz Türkçesinde genelde "gerçek" ve "gerçeklik" kavramları ile açıklanan "hak" ile "hakîkât", Koç'un perspektifinden, iç bakımından gerçeğe indirgenmemelidir. Zira Türkçenin anlam dünyasında, yukarıda kısaca temas edildiği gibi, her hak, gerçektir; ancak her gerçek hak değildir. Bu durum hakîkât ile gerçeklik ilişkisi için de geçerlidir: Her hakikat bir

[11] Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 127; Koç, *Nazari Mantık'ın Esasları*, 55; Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği ve Felsefe*, 145; Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı", 113-132.

[12] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâr Sâdır, 1990), 145–147; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü'l-Ma'rif, 1961), 142–143; Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 132.

gerçeklik taşır, ama her gerçeklik hakîkâti vermez. İnce ayrımlar taşıyan bu ilişkilendirme, ifade edildiği gibi, Türkçe'nin mânâ dünyasıyla mümkündür. Nazariyatı idrâkte de kelimelerin yüklendiği bu Türkçe anlam önemli bir rol oynar. Arapça "nazariye" kavramının Türkçede genişlemesi ve dönüşümü, Koç'un müdahalesinin önemini ve yerindeliğini gösterir. Bu bağlamda nazariyat hem Koç'u hem de Türk- İslâm tefekkür geleneğini anlamada temel bir ıstılaha dönüşür. Arapçada ve Türkçede "nazariye" denilince, genelde "kuram" yahut "bilimsel veya felsefi bir konuda olguları açıklamak ve öngörülerde bulunmak için geliştirilen sistemli düşünce" kastedilir. Bu durum Yunanca "theoria" (teori) kavramı için de benzerdir. Koç, tam da bu yaygın ve indirgemeci tasavvuru eleştirerek nazariyatı yeniden inşâ eder.[13]

Koç'un nazariyat inşâsı, ifade edildiği şekliyle bize göre, unutulanı hatırlamak, üstü örtülenin üzerindeki örtüyü kaldırmaktır. Bir bakıma var olanın keşfi ve keşfedilenin inşâsıdır. Bir keşfî-inşâdır. Nazariyat, Koç'un da altını çizdiği gibi, "kuram" değildir. "Hak" kelimesinin de dar anlamda "doğru, adil ve gerçek" olarak tasavvur edilmesi, ifade edildiği gibi, yanıltıcı olabilir. Özellikle "hak" ile gerçeği özdeşleştirmek, telafisi zor anlam kaymalarına yol açar. (Mesela "hak etmek, hakkını vermek" deyimdir. Bu deyimleri "gerçek etmek, gerçeğini vermek" şeklinde söyleyemeyiz. Anlamsız olur.) Bir kez daha vurgulamak gerekirse; her hak gerçektir, ancak her gerçek hak değildir; zira hak, hakîkâte dayanır, oysa her gerçek hak olmadığından hakîkâte yaslanmayabilir. Örneğin, zihinsel kurgular gerçektir ve gerçeklikle bağı vardır. Ancak hakkı yansıtmayabilirler. Hakkı yansıtmayan bir kuram ise hakîkâte yöneltmez. Hakîkâte yöneltmeyen bir düşünce ise tefekkür değildir. Bu nedenle nazariyat, zihinsel bir kurgudan öte, hak olanı hak olmayandan ayırmayı sağlayan bir tefekkür biçimidir. Tefekkür, düşünmeyi kuşatarak seyre dayalı bir görmeye yükselen idrâk ediştir. İnsan, tefekkür eder. Beşer ise, kurgular ve kuramlar üretir. Bu nedenle tefekkür, insanca bir eylemdir. Özneldir. Düşünme (cogitatio) ise beşerî/bedenî bir etkinliktir. Geneldir. Düşünme nefsin bir

[13] Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 153; Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı", 113–132; Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 127.

icraatı olan nazariyata dayanırsa tefekkür olur ve hakîkâte kılavuzlar. Aksi takdirde sadece dünyevî yaşamın ötesine geçemeyen bir düşünüş (modus cogitanti) olarak kalır. Tefekkür ile theo-logia (nazariyata dair fikriyat); düşünme ile logia (fikriyat) icra edilir. Düşünülerek üretilen düşünce (fikir/cogitatio/opinio), muhakemeye ve dile dayanır; bu tarz üretilen bir fikir, nazariyatsızdır. Nazariyat ise, zihinsel bir muhakeme ile bir dile (lisan) değil, doğrudan nefse (psukhe) dayanır.[14]

Nefs, Türk-İslâm düşüncesinde, özellikle tasavvufta oldukça karmaşık ve çok katmanlı bir kavramdır. En genel anlamıyla "benlik, kişilik, ego, arzu, istek ve dürtülerin toplamı" olarak tanımlansa da nazariyat icrası bağlamında Yunanca psukhe'yi karşılar. Psukhe, Antik Yunan düşüncesinde de tartışmalı olmakla birlikte, genel anlamda canlılığın, yaşamın ilkesi, cansızı canlandıran "can" olarak yorumlanmıştır. İslâm felsefesinde ise nefs, "doğal ve organik cismin ilk yetkinliği" olarak kabul edilir. İnsan, aşkındır; ancak beşerî yönü olan -düşmüş- bir canlıdır. Beşerî yönden kasıt, insandaki doğal ve organik (düşkün) taraftır; yani insanın bitki ile hayvana benzeyen yönüdür. Lâkin insan, beşerî (düşkün) olanla kayıtlanamaz. İnsanı beşere aşkın kılan yönü, küllîleri idrâk edebilmesidir. Nefs, doğal ve organik cismin; beşerî çerçevede yaşamak durumunda kalan (aşkından düşen) insanın küllîleri idrâkte ilk yetkinliğidir. Felsefede küllî, tekil varlıkların ötesinde, genel ve soyut kavramları ifade eder. Ancak nefsin bir etkinliği olarak nazariyat, nefsi (psukhe) temellendirme denemesi değildir. Aksine, nefsin kuvvet sarf etmesi yoluyla başlayan bir temellendirme etkinliğidir.[15]

Nazariyat, nefsin hafıza, muhayyile ve idrâk gibi kendiliğinden faal olan güçleri sayesinde kuvvet sarf etmek suretiyle doğan ya da doğrulan basit manzaranın seyriyle başlar. Bir başka ifadeyle, nefsin kuvvet sarf etmesiyle doğan ya da doğrulan basit manzara, nazariyatın başladığı yerdir. Basit manzara doğuşu, nefsin hafızadaki mevcudu muhayyileye "aslî isim"

[14] Dönmez, "Yalçın Koç ve Filozofluk Üzerine Bir Değerlendirme", 39–52.

[15] Bk. Süleyman Uludağ, "Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/526-529; Ömer Türker, "Nefis (İslam Düşüncesi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/529-531; Nefs kavramının İslam düşüncesinde örnek ve geniş bir açıklaması için ayrıca bk. İbn Sina, *Kitâbü'ş-Şifâ: Nefs,* haz. Mehmet Zahit Tiryaki, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2021), 58-70.

olarak rabdetmesiyle teşkil olur. Muhayyileye rabdedilen aslî isim, nefsin temsili olduğundan muhayyilede seyredilen bizâtihi nefs değil, teşkil edilmiş olan nefstir. Taklit değil temsil olduğu için de sûretlidir. Başka bir ifadeyle, aslî isim, basit manzaranın içinde taşınan sûretli isimdir. Sûret, bir şeyin özünü, yapısını, düzenini veya belirleyici ilkesini ifade eden çok yönlü bir terimdir. Bu nedenle basit ve içli sûret, nefsin kendini ifade etmesini sağlar. Kendini ifade etmek de dilin teşkil edilmesidir. Aslî isim, esasen teşkil edilmiş nefs; içinde aslî isim taşıyan basit manzara ise teşkil edilmiş dildir. Koç, teşkil edilmiş dili müteşekkil dil; içinde aslî isim taşıyan basit manzarayı ise müteşekkil psukhe olarak kavramsallaştırmaktadır. Dil, teşkilin ve naklin vasıtasıdır. Ancak dilin bir tâkati ve sınırı vardır. Basit manzara doğuşu ve doğan manzaranın seyri, dilin tâkatini ve sınırını keşfe götürür. Aslî ismi taşıyan basit manzara, manzara olması itibarıyla seyredilendir. Manzarada seyre gelen ise, öncelikle aslî isimdir. Aslî isim, nefs tarafından hafızadaki mevcudun muhayyileye rabdedilmesidir. Ancak rabdedilen sûret, ifade edildiği gibi, nefsin kendisi değildir. Bu durumda nefs, sûret rabdeden bir cevherdir. Hem sarf edilen güç itibarıyla hem de asıl olanı sahte olandan ayrılabildiğinden sarraftır.[16]

Cevher, kimlik ve ayniyet üzerinden temellendirilebildiğinden nefsin özü ve kaynağıdır. Nefsin özü ve kaynağı olan bu cevher, kendi içinde kuvvetler barındırır ve bu kuvvetler sayesinde sûret oluşturabilir. Bu kuvvetlerin; hafıza, muhayyile ve idrâk olduğu ifade edildi. Ancak nefsin kuvvetlerini sözü edilen üç yetiyle sınırlandırmak doğru değildir. Hafıza, muhayyile ve idrâk, nazariyatın ve sûret nazariyatının inşâsında olmazsa olmaz olanlardır. Sûret rabdeden cevher olarak nefsin, hafızadaki mevcudu aslî isim olarak muhayyileye rabdetmesiyle doğan basit manzaranın seyri, nazariyatın başladığı yerdir. İnsanın temellendirilmesi bağlamında sûret nazariyatının inşâsının da başlamasıdır. Çünkü ifade edildiği üzere; cevher olarak nefs, nazariyatta sûret verilemeyendir. Bu nedenle seyre, tasvire ve idrâke kapalıdır, zira aşkındır. Zaten nazariyat da aşkına mahsustur, aşkına mahsus dil icraatıdır. Bu durumda sûret nazariyatı, nazariyatın bir parçası olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle; nazariyat aşkına

[16] Koç, *Theologia'nın Esasları*, 11–15; Koç, *Nazari Mantık'ın Esasları*, 355; Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı", 113-132

ait sûretin kendisini ve yapısını konu alırken, sûret nazariyatı sûretin, özellikle de sûretin basit ve içli bileşenlerini, kökenini anlamayı sağlar. Nazariyat ile sûret nazariyatı iç içedir. Zira basit manzara, nazariyata mahsus gayrı nispetli yerdir. Ancak içte sûretli isim taşıyan basit ve içli manzara seyredilmeye başlandığında seyreden ile seyredilen arasında nisbî bir ilişki kurulamadığı idrâk edilir. İdrak, erişmek demektir. Erişebilme ise, nazarî açıdan sadece teşkil edilmiş nefsin seyriyle gerçekleşebilir. Bu nedenle seyre gelmeyen nefs, teşkil itibarıyla karanlıktır. Nispet ise, muhayyileye nefs tarafından rabdedilen, içinde sûret taşıyan basit manzaralar arasında kurulabilir. Nispet (ratio) ile kastedilen rasyonelleştirmedir. Rasyonelleştirmede sûretin içli olması ile içsiz olması önemli bir ayrımdır. Her sûret içli değildir. Sûretin içli olması, ancak nazariyatla mümkündür. Muhakemeyi ve bir dili, mesela bir dil olan Türkçeyi kullanarak sûret inşâ edilebilir. Ancak bir dilde teşkil edilen sûret, içsiz olur. İçsiz olan bir sûret ise, nazariyatsız olduğundan fikirden ibarettir. Fikirden ibaret olması, bu fikrin özsüz bir söz (logia) olduğunu gösterir. "Logia" ile Grek-Latin diyarında ve bu diyarın etkisi altında olan kültürlerde üretilen nazariyatsız düşünüşlere tekabül eden içsiz sözler kastedilir.[17]

Buraya kadar Koç'un terminolojisine dikkat ederek nazariyattan kastın ne olduğunu öz olarak vermeye çalıştık. Nazariyatı "yüzü hakîkâte dönük olan tefekkür" olarak tanımlamamız ise, esasen Koç'un nazariyat temellendirmesinin bizde bıraktığı iz oldu. Bu nedenle bundan sonrasında Koç'un, bizde bıraktığı izleri takip ederek beşerî düşüncenin ilerleyişi bağlamında, durduğu yeri Türk-İslâm tefekkür geleneği noktainazarından tespit edelim. Özellikle de Türk İslâm tefekkür geleneği ana hatlarıyla teşrih edildiğinde "hangi cihetlerin nazariyata, hangi cihetlerin fikriyata tekabül ettiği" sualine bir cevap arayalım. Mevzuyu teşrih etme çabamızın ise, nazariyata dair fikriyat (theo-logia) olarak ilerletildiğini bir kez daha hatırlatalım.

[17] Koç, *Nazari Mantık'ın Esasları*, 355-365; Koç, *Anadolu Mayası,* 135.

Türk-İslâm Tefekkür Geleneği ve Nazariyat: Birlik İlkesi

Türk-İslâm tefekkür geleneğini ana hatlarıyla teşrih etme, nispeten ayrışan yaklaşımlar doğurmuştur. Genelde dikkat çeken tavır, özellikle felsefe ve din bilimleri itibarıyla "kelam, felsefe, tasavvuf" ayrımıdır. Bu tarz bir ayrıştırma, yer yer karşıtlık da doğurmuş görünür. Bizim Türk-İslâm tefekkür geleneğini ana hatlarıyla teşrih etmekten kastımız, Türk-İslâm düşüncesinin ilerleyişi seyrinde ilimler sınıflamasından nâşi disiplin bazında ayrıştırma değildir. Çünkü bizim nazarımızda Türk-İslâm düşünce geleneğindeki ayrışma veya ayrıştırma özden ziyade konu, yöntem ve kaynak bakımındandır. Amaç bakımından ise, ciddi bir karşıtlık zaten yoktur. Öyle ki, asıl gaye hakîkâti ortaya koyabilmektir. Ama ortaya konan hakîkât midir? Yahut hakîkâtten iz taşımakta mıdır? Eğer ortada olan hakîkât ise ya da hakîkâtten iz taşıyorsa, amaç hâsıl olduğundan herhangi bir tartışma ya da ayrışma söz konusu olamaz. Elbette bu yaklaşım ortaya konanın hakîkât olup olmadığının ya da hakîkâtten iz taşıyıp taşımadığının nasıl tespit edileceği tartışmasını getirecektir. Bu ise, hakîkâtin tespitinde kaynak, yöntem arayışları ile ayrışmaları doğuracaktır. Türk-İslâm tefekkür geleneğinin gelişimi ve kurumsallaşması da bu sayede vücut bulmuştur.[18]

Yukarıdaki kısa izahı, sahadaki karmaşadan dolayı ileri sürülebilecek itirazların önünü kesebilmek için gerekli gördük. Bu durumda biz Türk-İslâm tefekkür geleneğini ana hatlarıyla teşrih ile, ilke esasında bir seyri kastediyoruz. Nedir bu ilke, derseniz, yanıtımız, ayrıştırmanın tam karşısında duran "birlik" (vahdet) olmaktadır. Türk-İslâm tefekkür geleneği birlik esasında teşekkül eder. Birlik ilkesi gerek konu gerek kaynak gerek yöntem bakımından oluşmuş olan çatallanmanın ve ayrışmanın önünü keser. Türk-İslâm tefekkür geleneğinin gücü de sürekliliği de bu ilkeden gelir.

Türk-İslâm tefekkür ve teşekkül tarihi, birlik ilkesi dikkate alınarak çözümlendiğinde;

[18] Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği*, 201; Tülüce, "Türk Tefekkür Tarihini Temellendirmede Yeni Bir Yorum Denemesi", 513–533.

bizim "gövde" dediğimiz üç manzara belirir. Bunlar "vahdet-i kusûd, vahdet-i şuhûd ve vahdet-i vücud" şeklinde kavramsallaşmıştır. Üç manzarayı birleyen nokta vahdettir. "Vahdet", "birlik" demektir. "İrade" anlamına gelen "kusûd", "şahitlik etme" demek olan "şuhûd", varlığa tekabül eden "vücud", birliğin seyir pencereleridir. Türkçede "irade, şahâdet ve varlık" kelimelerinin yaygın kullanımı, sözü edilen üç manzaranın birlik esasında seyrini idrâkte güçlük doğurabilir. Çünkü bu kullanımların ekseri, nazariyatsız olduğundan fikriyattan (logia) ibarettir. Birçok araştırıcının kavram bazında teşekkül eden ayrıştırmalara ve fikriyat zemininde ilerleyen çatışmalara sürüklemesinin asıl nedeni de nazariyattan kopuştur. Nazariyatsız fikriyattan çelişki doğar. Çelişki ise birliği örter.[19] Türk-İslâm tefekkür geleneğinin teşekkül süreciyle neşvünema bulan ve yukarıda sözü edilen üç pencerenin birliğe bağlanışını tamamlayıcı izaha son vererek bu çalışmada yoğunlaşmak istediğimiz hususa tekrar dönelim.

Nazariyat, bazı kaynaklarda aklın görmesi olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanım, bizim "yüzü hakîkâte dönük olan tefekkür" şeklinde dillendirdiğimiz nazariyat tanımımızı, nazariyatın tarihsel ve bilgisel (epistemolojik) boyutlarını da dikkate alarak ilerletmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda nazariyat Yalçın Koç'ta nevi şahsına münhasır bir yöntem olarak yeniden bedenlendiğinden, kuram kavramının nazariyatı niçin karşılamadığı üzerinde kısaca durarak Koç'un eserlerinden de yararlanarak nazariyat mevzusunu biraz daha da açalım.

Kuram sözcüğü, etimolojik olarak "kurmak" fiilinden türemiştir. Bu durum, kuramın öznel bir yapılandırma (construction) sürecini ve zihinsel bir etkinliği ifade ettiğini göstermektedir. Kuramlar, varsayımlar ve öngörüler aracılığıyla dış gerçeklikten beslense de esasen zihinde biçimlenmekte ve dil (lisan) aracılığıyla ifade bulmaktadır. Örneğin, bir varsayım veya öngörü, zihinsel bir yapı (sutructure) olarak kuram niteliğini haizdir. Buna karşılık, na-

[19] Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 252,275; Dönmez, *Türk İslam Bilgeliği*; 214; Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı", 113–132.

zariyat kavramının kökeni, yukarıda da izah edildiği şekliyle, "nazar" fiilinden gelir ve "bakmak" eylemini ifade eder. "Bakmak" eylemi, "kurmak" eyleminden farklı içeriklere sahiptir. Zira "kurulan" bir şeye bakılabilir ve hatta "bakarak kurmak" da mümkündür. Bu bağlamda, "bakmak" eylemi, "kurma" eylemini kuşatıcı bir nitelik taşır. Antik Yunancadaki "theôria" sözcüğünün karşılığı olarak nazariyat, dilsel düzeyde dahi, "kuram" veya "düşünsel yapı" ile eşdeğer değildir. Zira nazariyat, kuramı da görmeyi sağlayan bir icraattır. Türkçede “bakmak” ile “görmek” aynı değildir. “Theoria” ise, yukarıda kısmen açıklandığı üzere, "bakmak" demektir. Ancak “bakmak”, "görmek" demek değildir. Çünkü “bakmak”, her zaman görmeyi sağlamayabilir. Bu nedenle Türkçede "bakarkör" nitelemesi vardır. Bakarkör, baktığını göremeyendir. Buradaki görmeden kasıt, fizikî körlük değildir; içini görememe, idrâk edememedir. Anlamamadır. Tanrı, elbette bakarkör değildir; bu nedenle Tanrı bakarken görendir. Baktığını görendir. Bu eyleme, seyir denir. Tanrı, Antik Yunan muhayyilesinde de seyredendir (theos theoros). Seyir, görme eylemindeki öznelliği kısmen devre dışı bırakarak, dışarıda olana yönelmeyi gerektirir. Tanrı’nın seyreden olması, icra edileni aşkın bir boyuta taşır. Aşkın olanın seyri, baktığını görmeyi gerektirir. Başka bir ifadeyle seyrin açığa çıkabilmesi için, bakmanın görmeye dönüşmesi elzemdir. Seyrin görmeye dönüşmesi ise, Antik Yunan'dan ziyade Anadolu-Türk irfanına özgü, öznel bir etkinlik olarak kabul edilmelidir. Çünkü aşkının seyri mevzusu, Eski Yunan kültünde efsanevî unsurlar içerir. Bu nedenle Antik Yunan’ın seyreden Tanrı imgesi, nazariyatsızdır ve fikriyattan ibarettir.[20]

Nazariyat, fikriyat değildir; fikriyata indirgenmemelidir. Çünkü fikir, akıl tarafından yine aklın ilkelerine uygun şekilde üretilir. Bilakis fikriyata indirgenmeyen her nazar, bir manzara sunar. Başka bir deyişle; nazariyat, nefsin kuvvetleri aracılığıyla doğan ya da doğrulan manzara seyri ile başlar. Nazariyat, manzara zemininde nefsin icra ettiği bir seyirdir. Ancak seyredilen bu manzara, bileşik değil, basittir. Bu durumda seyredilen manzara, zihin ve dil bağlamında herhangi bir çözümlemeye veya inşâya tabi değildir. Buradaki dil, dilin inşâsı

[20] Koç, *Theologia’nın Esasları*, 11.

değil, Türkçe, Arapça, Grekçe gibi konuşulan dillerdir. Basit manzara seyri, yani nazariyat, zihne ve konuşulan dillere dayalı bir düşünüş biçimi değildir. Zihne ve dile (lisan) dayalı düşünüşle bileşik yapılar doğar. Bileşik olan bir yapı basit değildir; bu nedenle çözümlenir ya da sentezlenir. Zihnin ve dilin imkânlarını kullanarak kurulan bir yapı fikriyata tekabül eder. Nazariyat ile kastedilen düşünsel yapılar (kuramlar) veya fikriyat (logia) olmadığına göre, basit manzara zemininde seyretmenin nefs (psukhe) itibarıyla düşünülen kuvvetlere özgü bir icraat olduğu aşikârdır. Bu kuvvetler, ifade edildiği şekliyle hafıza, muhayyile ve idraktir. Zihinde tasavvur edilenin bir dil (lisan) aracılığıyla ifadeye bürünmesi, söz konusu icraatta bir araç niteliğindedir; kaynak değildir. Batı felsefesinde kuram, çoğu zaman dil içinde zihnî muhakeme ile kurulan açıklayıcı şemayı ifade eder. Koç ise nazariyatı, "temel bir hakîkatin seyri"nden başlayan; hafıza, muhayyile ve idrak gibi kuvvelerin nasıl işlediğini hesaba katan deneyimsel bir süreç olarak temellendirir. Bu nedenle nazariyat, sadece "önermeler" üzerinden ilerleyen bir rasyonalite değil; varlığın ve anlamın teşkilini önceleyen bir imkânı olarak kavranır.[21] Bu ayrımın felsefe tarihi açısından önemi açıktır. Zira modern dönemde felsefe, çoğu kez ya bilimlerin yöntemine yaklaşarak teori-kurma biçimine dönüşmüş ya da salt dil analizine yaslanarak önermesel düzlemde yoğunlaşmıştır. Koç'un nazariyat ısrarı, bu iki eğilimin ortak sınırına işaret eder: Hakîkatle temas iddiasının zayıflaması. Koç'un eleştirisi, yalnızca belirli bir felsefi ekole yönelmiş kısmi bir reddiye değil; Batı felsefesinin bütünüyle ve etkilediği düşünme coğrafyalarıyla hesaplaşma iddiası taşır.

Platon'un "psukhe" anlayışı, Koç'a göre, Yahudi kültünden mülhem unsurlar içerir ve aşkınlığın düşkünleşmesi temasını işler. Psukhe, ilâhî bir kaynaktan gelerek bedene can verir ve insanı (âdem) açığa çıkarır. İnsan cennette yaşarken, şeytanın aldatmasıyla yasak ağaca yaklaşır ve hatasının bedeli olarak Cennet'ten kovulur; aşkın konumundan düşkün bir hâle gelir. Teoloji tarihine aşina olanların bildiği bu Âdem hikayesi, Platon'un psukhe anlayışının

[21] Koç, *Theologia'nın Esasları*, 11; Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 121-132.

arka planını oluşturur. Platon, bu kültü Antik Yunan din kültürüne uyarlamıştır. Bu bağlamda, nazariyat (theôria) aşkına mahsustur ve nefsin (psukhe) bizzat seyretme icraatıdır. Bu seyir, basit manzara zemininde gerçekleşir. Kuramlardan üretilen fikriyat ise düşküne mahsustur ve dilin kaydı altında oluşturulan zihinsel düşünüşlerdir. Bu nedenle fikriyat, ancak nazariyat açısından hakiki anlamda değerlendirilebilir. Tersi bir yaklaşım, fikrin değerini belirlemekten ziyade, fikirleri çoğaltıp tartışmayı alevlendirmekten öteye geçmez. Yani, nazariyatı olmayan fikir tartışmalarıyla hakîkâte ulaşılamaz; hakîkât nihayetinde düşünsel bir yapıya, fikriyata dönüşür.[22]

Manzara esasında gerçekleşen bir seyrin nazariyata mı, yoksa fikriyata mı bağlandığını ayırabilmek önem arz eder. Bu durumda seyrin nazarî mi, fikrî mi olduğunu ayırmanın ölçütü nedir? Ölçüt, fikriyat ile nazariyatın işleyiş biçimidir. Öyle ki, nazariyat, gayr-i nisbî bir alakalandırmayla ilerlerken, fikriyat nisbî (ratio) bir düşünüş biçimidir. Bu durum, fikriyatın düşünsel bağlantılarda birçok alternatif sunmasına, farazî kabullere götürmesine ve mutlak olanı inkâra sürüklemesine neden olabilir. Örneğin, Aristoteles'te "tanrı" kavramı (muharrik-i evvel), ilke zemininde kabul edilmek zorunda kalınan ve gerçekten var olup olmadığı idrâk edilemeyen bir kavram haline dönüşür. Düşünsel yapılar sürekli paradokslar ürettiği için, felsefe-bilimin bazı konuları Kant'ın yaptığı gibi nihai noktada kapalı bir inanç alanına dönüşür. Ardından da hakîkâtin yokluğu veya hakîkâti veren bir bilgiye (noumenon) bu dünyada erişmenin imkânsız olduğu fikri öne sürülür. Bu durum, "inanca (imana) yer açmak" için yapılır ve düşünüş kendi içinde tutarlı görünür. Zira erişilen sadece görüngüyü (phainomenon) veren izafi bir bilgidir. İzafi bilgilerle mutlak olan açıklanamadığı için, mutlak olan felsefe-bilimin dışında kalmalıdır. Kant ile belirginleşen bu bakış, Batı felsefesindeki fikriyat adına nihai noktadır.[23]

Nazariyat-fikriyat ilişkisi ve nazariyatsız fikriyatın düşünceyi sürüklediği noktalar

[22] Koç, *Theologia'nın Esasları*, 13; Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 121-132.

[23] Koç, *Theologia'nın Esasları*, 14; Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 121-132

üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Ancak hakîkâtin tecellisine dair bir hüküm verilecekse, hakîkâte götüren en doğru usulün nazariyat zemininde fikriyatın teşrih edilmesiyle mümkün olduğu vurgulanmalıdır. Nazariyat-fikriyat ilişkisi bağlamında yapılan yukarıdaki kısa çözümlemeden sonra hakkın tecellisini herhangi bir indirgemeye düşmeden nazari usulle nasıl seyre getirilebileceği hususuna geçelim. Önerilen usul, aynı zamanda bizim seyrimiz olarak tezahür edecektir. Bu bağlamda, seyredilecek manzaranın basit olması gerektiği unutulmamalıdır. Basitlik, tanıma, şerhe ve çözümlemeye ihtiyaç duymayan, apaçık bir anın idrâkini anlatır. Bu ise, kronolojik açıdan kaydedilen bir zaman dilimini, zamanın kaydına indirgenmeden seyre tabi kılmak anlamına gelir. Olay ve olgular, yaşandığı andan itibaren zamansal bir zamansızlığa mahkûm olurlar. İlk etapta çelişik görünen, ancak aslında çelişkili olmayan bu ifadeyle ne anlatılmak istendiği belirginleştirilmelidir. Örneğin, "hakkın tecellisi" kronolojik açıdan zamanın içindedir, ancak vaka bakımından kronolojinin içine hapsedilemeyen bir andadır. Hakkın tecelli ettiği "o an", zamana ve takvime atfedilerek tahayyül edilen; ancak zamanın ve takvimin dışında kalınarak idrâk edilen bir var olma hâlidir. Metafizik anlamda "o an" zamana veya takvime değil, zaman ve takvim "o ana" bağlıdır. Başka bir ifadeyle; hakkın tecellisi "o an" itibarıyla akan zamanın içinde âdeta zamansızdır. Zaman onu kuşatamaz; hatta zaman ona (o ana) göre belirlenir. Bu çözümleme nazariyat zeminindedir. Nazariyata dayanmayan fikriyat, yukarıdaki çözümlemeyi çelişik, hatta anlamsız bulur. Çünkü fikriyat, zamanı anlardan müteşekkil görür. Bir anı diğer bir anın önüne veya ardına koyarak bir zaman tasavvuru oluşturur ve anları da tasavvur ettiği o zamanın içine doldurur. Böylesi bir düşünüş, olmuş bitmiş bir olayı, tahayyülü bir zaman algısı içine çekerek akış zemininde sabitleyip ona bir "an" tayin eder. Ancak bu belirlemenin hakkın tecellisi olan "o an" ile uzaktan yakından alakası yoktur. Zira bu belirleme, zihne ve söyleme dayalı bir kurgudan ibarettir. Bu nedenle hakîkâte işaret eden bir hüküm verebilmek için fikriyattan ibaret olan indirgemelerden uzak durmak gerekmektedir. Bunun yolu ise, nazariyata dair cihetlere dikkat etmektir.[24]

[24] Koç, *Theologia'nın Esasları*, 14; Dönmez, "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar", 121-132

Nazariyata Dair Cihetler: Hak ile Hakîkâti Tefekkür

Nazariyatı fikriyattan ayırabilmek için nazariyatın dört cihetinden hangisinin içinde olunduğunun farkında olmak gerekir. Farkındalık hak ile hakikatin tefekkürüdür. Dört cihet, dört farklı bakış (nazar/seyir/pencere) oluşturur ve her nazar (seyir/bakış/pencere) bir manzara (resim) sunar. Ancak bu manzaralardan yalnızca biri basittir. Dolayısıyla, önerilen bu dört cihetten biri nazarî bakımdan zirvesidir: Hak olanda hakîkâtin izini görmeyi sağlar. Diğer üç cihetten ikisi fikriyatı, bir diğeri ise nazariyata dair fikriyatı gösterir. Nazariyata dair fikriyat (theo-logia), hak olandaki hakîkâtin izine yaklaştırırken; fikriyatı veren cihetlerle ne hakîkâte yaklaşılabilir ne de hak olan idrâk edilir. Esasen nazariyat, dört ciheti de kuşatan bir yöntem olduğundan nazariyat ile doğan manzaralar, cihetler dikkate alınarak çözümlenebilir. Her nazarın bir manzara doğurduğu, her manzaranın ise bir noktainazardan seyredildiği gerçeğinden hareketle nefsin bir icraatı olan nazariyatta doğan manzara ya o'dan ya da bu'dan hareketle teşrih edilebilir. Burada "bu", somut ve belirgin olanı ifade eder. Yani bir varlık veya özne, belirli bir anda somut bir formda "bu" olarak görünür. Örneğin: "Bu birey, bu nesne." "O" ise, soyut bir öznellik veya özdeşlik iddiasını temsil eder. Öznellik bu soyut "o"ya işaret eder çünkü bir birey ya da varlık "kim" ya da "ne" olduğuna dair bir özdeşlik iddiasında bulunur. Ancak bu öznellik, somut bir durumdan soyut bir bağlama taşınır. Bu bağlamda nazarî zeminde dört cihet zuhur eder.[25]

1. Nazariyat Zemininde Manzarayı "Bu Yoluyla Bu Olarak" Seyretmek

Nazariyat zemininde manzaranın "bu yoluyla bu olarak" seyri, sözde seyir olarak tezahür eder. Çünkü "bu yoluyla bu", esasen seyirden ziyade bakmadır. "Bu yoluyla bu olarak" bakma, hakkı görmez. Hakkı görmeden hakîkâtten söz edilemez; sadece gerçekler ve gerçek-

[25] Süleyman Dönmez, "Türkiye'de Varlık Meselesi", *Çağdaş Türk Felsefesine Giriş*, ed. Emrullah Kılıç (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2024), 84-86. Süleyman Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", *Türkiye'de Felsefenin 100 Yıllık Serencamı* ed. Celal Türer, Emrullah Kılıç (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2023), I/89-102.

liklere gidilir. Her nazar (bakış), bir manzara sunar ve her manzara bir noktainazardan okunur. Manzara fikri, nazari zemindeki basit manzara ile karıştırılmamalıdır. Basit manzaranın idrâki nefs (psukhe) itibarıyladır; burada nefs öncelikle kendini basit manzara olarak idrâk eder ve kendini bilir. Manzara fikri ise, zihne ve dile dayanır ve çözümlenebilir. Basit manzara ise, basit olması hasebiyle herhangi bir çözüme gelmez ve nefs üzerinden doğrudan idrâk edilir.[26]

Nazarî temellendirmede genel anlamdaki "dil" ile "bir dil" karıştırılmamalıdır. "Bir dil" ile kastedilen lisandır (Türkçe, Arapça, İngilizce gibi konuşulan diller). "Dil" ise, bir dili de kuşatan genel zemindir; "bir dil", "dil" zemininde zuhur eder. Zihne ve bir dile dayalı olan manzara, basit veya bileşik olabilir. Örneğin, kendimi düşündüğümde zihnimde bir "ben" tezahür eder. Zihnimde olan "beni" kastederek "ben oyum" veya "o benim" şeklinde bir açıklama yaparsam, bu, fikrî bağlamda hem basit hem de bileşik bir manzara sunar. Descartes'in gittiği yoldan giderek "düşünüyorum, öyleyse varım" dersem, zihnimdeki "ben", bileşik bir manzara olur. Ancak zihnimdeki "beni", kendime nazaran düşünürsem, zihnimdeki "ben" bana nazaran "o" olur. Yukarıda ifade edildiği gibi, "ben oyum" veya "o benim" şeklindeki bir açıklamadaki "o" ise, basit manzaraya tekabül eder. Burada altı çizilmesi gereken husus, zihnin ve bir dilin sınırları ve gücü dahilinde ilerleyen bu düşünüşün, psukhe itibarıyla basit manzara zemininde tahlil edildiğinde, gerçek benin (kendimin) her hâlükârda zihnimde tezahür eden fikre aşkın olduğudur. Gerçek ben, kesinlikle zihnimdeki ben fikrine indirgenemez. Çünkü zihnime ve bir dile dayalı düşündüğümde "ben oyum" ya da "o ben"; ama kendimi basit manzara zemininde seyrettiğimde "ne o, ben" "ne de ben, o". Duyduğum ve idrâk ettiğim kendimi, bir dilin ve zihnin imkânlarını ve sınırlarını kullanarak ifade etmekten başka bir çıkış yolu olmadığı için, "ben" hem zihnimde ve dilimde olanım hem de değilim. Bu durumda manzarayı "bu yoluyla bu olarak" seyretmek, nazariyat açısından, zihinde kurulan bir

[26] Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", 95.

yapıyı yine zihinde kurulan başka bir yapıyla karşılaştırarak düşünmek ve bir dilde fikir üretmek demektir. Netice itibarıyla, zihinsel yapılar basit veya bileşik olabilir. Nazariyat açısından bu bir sorun teşkil etmez. Ancak zihinde olanla gerçekte olan arasındaki ayrımın farkında olmamak, düşünce yolunda ciddi hatalara sürükler. Bu nedenle "sen kimsin" dendiğinde "ben Ali'yim" şeklinde verilen bir yanıt, sadece zahirdedir ve zihnin, bir dilin, kültürün belirlediği bir durumdur; sözden ibarettir. Gerçekte "sen kimsin" sorusunun yanıtı yoktur, çünkü "ben benimdir." Hz. Musa'nın Rabbine sorduğu "sen kimsin" sorusuna Rabbinin "ben benim" şeklinde cevap vermesi gibi. Benim ben olduğumu benden başka kimse bilemez ve bildiğim "ben" de söze gelmez. Yani kendimi basit manzara zemininde seyreder ve kendimi doğrudan bilirim, ancak kendimi zihinsel bir nesne haline getirerek bir dil ile bilinir kılamam. Kendimi doğrudan bilme ile zihin ve bir dil üzerinden bilme arasındaki fark, dışımdaki dünyayı bilme hususunda da geçerlidir. Demek ki, hak olanı basit manzara zemininden seyretmek istersek; seyrin "bu yoluyla bu tarzında" olması, temelsiz fikirler üretmekten öte bir sonuca götürmeyecektir. İster olgusal olsun ister düşünsel, düşünme biçimimiz, dışarıdan baktığımız herhangi bir "bu"ya, yine aynı şekilde olan bir başka "bu" ile kurduğumuz nisbî ilişkilerle yol almaktadır. Yukarıdaki ifadelerdeki "bu" zamiri, olgulara veya fikirlere; nisbî ilişki kurma ise, rasyonel veya deneysel yöntemlere tahvil edilirse, manzarayı nazari zeminde "bu yoluyla bu tarzı" seyretmeden muradımızın ne olduğu daha kolay kavranır.[27]

"Bu yoluyla bu tarzı" bakış, hatalı olarak nesnellik olarak algılanmaktadır. Nesnellik, meseleyi zihnin ve bir dilin kayıtlamasından uzak tutarak kavrama çabasıdır. Oysa "bu yoluyla bu tarzı" düşünüş, ifade edildiği gibi, zihnin ve bir dilin kaydı altındadır. Vahim olan husus, bu kaydın kim tarafından koyulduğunun fark olunmamasıdır. Burada sadece nesnellik söylemi üzerinden nazariyatsız bir düşünüş sergilenmek istenmektedir. "Bu yoluyla bu tarzı" bir bakışla açığa çıkan ürün mittir, mesel zemininde masaldır. Gerçeği vermekten uzaktır ve

[27] Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 295; Koç, *Anadolu Mayası,* 83; Yalçın, "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı", 127; Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", 96.

hakîkâte de yaklaştırmaz.

2. Nazariyat Zemininde Manzarayı "Bu Yoluyla O Olarak" Seyretmek

Nazariyat zemininde manzarayı "bu yoluyla o olarak" seyretmek, zihne ve bir dile dayalı yapılara dayanarak kimlik verme girişimidir. Kimlik verme, kimlik verilenin ötekinden ayrılmasıdır. Düşünceden ve bir dilden hareketle kimlik inşâ etmek mümkün değildir; bu ancak sözde kimlik (identitas) olur. Sözde kimlik verme, aynadaki yansımadan hareketle aynaya yansıyanı tanımlamaktır. Bir bakıma dışta görüneni içe tahvil etme çalışmasıdır: "Bu" yoluyla "o"yu açıklamaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle; için, dış ile belirlenmek istenmesidir. Dışın iç olarak görülmek istenmesi, kültürel bir hamledir; aslî kimlik verme veya kazandırma değildir, asıl olanı örtmedir. Manzaraya "bu yoluyla o olarak" bakmak, "bu yoluyla bu olarak" bakmanın kısmen özelleşmiş şeklidir. Ancak buradaki "o" belirlemesi, zihnin ve dilin kaydından kurtulmuş değildir. Öyle ki, "bu, odur" tanımlaması, "var" olanı zihinsel bir hamleyle bir dile taşımadır ve zihne taşınan hakkında bir dilin imkânlarını kullanarak sadece fikir vermektedir. Asıl olanın ne olduğunun unutulması yahut görülememesi; sonrasında ise, bir dizi yaşanmışlığa gönderme yaparak asıl olanın "o" olduğunu söylemek, asıl olanın "ne" olduğuna dair doğru görünen fikirlere götürmez, sadece fikri kalabalık doğurur. "Bu yoluyla o tarzında" bakmak, hakîkâti vermeyecektir, onu sadece sözde bir ayrıma tabi tutacaktır. Genelde önem verilen olay ve olgulara "bu yoluyla o tarzı" bir bakışla sözde anlamlar yüklemek, felsefe-bilim yolculuğunda çok sık rastlanır.[28]

3. Nazariyat Zemininde Manzarayı "O Yoluyla Bu Olarak" Seyretmek

Nazariyat zemininde manzarayı "o yoluyla bu olarak" seyretmek, yukarıdaki diğer iki bakışı aşar ve düzenler. Zira nazariyat zemininde manzarayı "o yoluyla bu olarak" seyirde nefs etkindir. Başka bir deyişle, "o yoluyla bu olarak" seyretmek, sadece bakmak değildir; bir bakıma baktığını görmek demektir. Seyir, sadece basit manzara zemininde gerçekleşirse

[28] Koç, *Nazari Mantık'ın Esasları*, 115; Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 252; Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", 97.

görme bakmadan ayrıştırılabilir. "O yoluyla bu olarak" seyretmede "o" parçalanmayan tekliğe tekabül eder. Her bir varolan, kendinde bir "var" olmaya sahiptir. Başka bir ifadeyle; bir "var" olanın bir başka "var" olandan ayrışabilmesi için, her bir "var" olanın kendinde "o" olması gerekir. Her bir "var" olan kendinde bir "o"dur. "O", "başkası", kendinden başka bir "o" olamaz. İster kedi, köpek olsun; ister ağaç, taş; ister insan, her biri "o" olan kendinde bir tekliğe sahiptir. Daha açık bir ifadeyle; "var" olanlar, her ne iseler; onların "o" olmasını sağlayan, ne olduklarını kavratan bir neliğe (mahiyete) sahiptir. Mahiyet, her bir "var" olanı diğer "var" olanlardan ayırarak her bir "var" olanı "kendi" kılar. Mahiyet şayet zihinsel bir tasavvur olursa, tanımlama kavramsal ve bir dil düzeyinde kalır. Elbette zihin ve bir dil, tanımlamada önemlidir ve etkindir de. Ancak nazariyat zemininde farkında olunması gereken; tanımlamanın kim tarafından hangi yetiler aracılığıyla yapıldığıdır. Yukarıda da ifade edildiği gibi; psukhe (nefs), hafıza üzerinden dil zemininde bir dil ile seyre getirilmektedir. Ama seyre gelen nefsin kendisi değildir. Buradaki dil, bir dilin dayandığı nazari zemindir. Hem hafıza hem de dil, zihne aşkındır. Bu nedenle "o yoluyla bu tarzı" seyir, zihni ve bir dili kuşatır. Kuşatılan, kuşatanı fikri bağlamda temellendiremez. Çünkü aralarında nisbî (ratio) değil, gayr-i nisbî ilişki vardır. Bu durum, zihnimdeki asıl benin zihnimdeki bene aşkın olması ve zihnimdeki ben ile gerçek ben arasında nisbî ilişki kurulamaması gibidir. Gerçek ben ile zihnimdeki ben arasında gayr-i nisbî ilişki vardır. "O, budur" derken; "bu"nun bir hüviyete sahip olduğunu ifade ediyorum. Bir bakıma "bu"daki "o"nun idrâkindeyim; "o"nu "bu" üzerinden tecrübe edebiliyorum. Klasik Türk-İslâm düşünce biçiminde biz bu tarz idrâke vahdet-i şuhud veya vahdet-i kusud dedik. Vahdet-i şuhud, şahadetin birliğini; vahdet-i kusud ise iradenin birliğini ifade eder. Nazariyat zemininde "o yoluyla bu tarzı" teşrih, varlığa dair doğru bir idrâk doğuracaktır.[29]

[29] Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 252–253, 263; Koç, Anadolu Mayası, 348; Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", 98-99.

4. Nazariyat Zemininde Manzarayı "O Yoluyla O Olarak" Seyretmek

Nazariyat zemininde manzarayı "o yoluyla o olarak" seyretmek, insanî idrâkin ulaşabildiği nihai sonucu verir. "O yoluyla o", bütün yönleriyle düşünüldüğünde, mahiyet bakımından ortada sadece "o"dan başka bir idrâkin olmadığı veya kalmadığıdır. Ancak o "o"nun zihni ve bir dili aştığı oldukça açık görünür. İnsan "o" aşkınlığını "bu" üzerinden tecrübe etse de "o"nun hakîkâtinin gayr-i nisbî zeminli de temellenmediğini fark eder. Çünkü her bir insan için içsel ve dışsal anlamda apaçık olan "o"luk, bila-nisbîdir. Bila-nisbî, "bu" açısından ne nispete gelendir ne de gayrinisbî olarak açıklanabilendir. Türk-İslâm medeniyetinde nazariyat zemininde manzarayı "o yoluyla o olarak" seyretmeye vahdet-i vücud denir. Vahdet-i vücud, varlığın birliği demektir. Varlık, eski Türkçedeki hem vücudu hem de mevcudu içine alır. Basit manzaranın "o yoluyla o olarak" seyrinde her vücud zorunlu olarak vardır. Ancak her mevcut "var" olmak zorunda değildir. Bu nedenle mevcut, klasik Türk-İslâm düşünce biçiminde zorunlu ve mümkün şeklinde ayrışır. "O"luk, nihai durumdur ve vücud zemininde zorunluluk arz eder. Mevcut açısından ise "o bakımından bu" demektir. "Bu", bir tezahürdür, bir tecellidir, "o"nun zuhurudur. Zuhur, tecrübe edilir. Zuhur eden ise sadece duyulur, görülen idrâk edilir. Lakin duyulan, görülen ve idrâk edilen zihnin ve bir dilin imkânlarıyla tam olarak ifşa edilemez. Bu nedenle eğretilemeler (metaphora) devreye girer. Eğretilemeler, anlam alıp anlam salmayı sağlar. Hâsılı, bir "var" olma tarzı, "o" olması yönüyle basit manzaradır. Çözümlenmez, inşâ edilmez, sadece seyredilir. Seyir, nefs (psukhe) tarafından yapılır. Nefs tarafından kullanılan hafıza ve idrâk yetileri aracılığıyla da zihin üzerinden bir dil ile ifade edilir. Ancak dile gelen bir fikirden ibarettir. Fikirlerin hakîkâti vermekten uzak olduğu açık olduğundan, değişmeceli bir dil tercih edilerek gönül diliyle uylaşılır. Gönül dilini anlamayanlar fikri tartışmalarla uzlaşmaya çalışırlar. Lakin bu sadece menfaat birliktelikleri sağlar, hakîkâti

veren birliğe eriştirmez.[30] Nazariyatta bu cihet, Batı fikriyatının zihinsel muhakemesine karşıt olarak, nefsin (psukhē) kendiliğinden faal olan güçlerine dayanır ve bu güçlere dayanarak başlayan tecrübî bir süreçtir**.** Dolayısıyla nefsde var olan bütün bu güçler yetenek olması bakımında bedihidir. Bu güçlerin teşkili ve bütün olarak kullanımı neticesinde elde edilen nazariyat kesbidir.

Sözsonu

Bu makale, Yalçın Koç'un özgün düşünce sistematiğinde merkezi bir yer tutan "nazariyat" kavramını, etimolojik kökenlerinden başlayarak Türk ve Batı düşünce gelenekleri arasındaki ontolojik ve epistemolojik farklılıklar bağlamında kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Çalışma boyunca vurgulandığı üzere, nazariyat, Batı felsefesindeki "teori" veya "kuram" kavramlarının rasyonel ve dilsel sınırlamalarının ötesine geçerek, "yüzü hakîkâte dönük olan bir tefekkür" biçimi olarak konumlandırılmıştır. Koç'un felsefe eleştirisi, fikriyatın (logia) sadece zihinsel kurgulara ve dile dayalı, dolayısıyla "içsiz sözlere" yol açan sınırlılıklarına işaret ederken, nazariyatın nefsin (psukhe) yetileri –hafıza, muhayyile ve idrâk– aracılığıyla doğrudan hakîkâte erişim imkânı sunduğu gösterilmiştir.

Makalede ele alınan "keşfî-inşâ" süreci, nazariyatın pasif bir gözlemden ziyade, örtülü olanı araştırıp açığa çıkarma ve keşfedileni öze sadık kalarak yeniden inşa etme çabasını temsil etmektedir. "Hak" ve "hakîkât" kavramlarının Türkçenin anlam zenginliği içinde "gerçek" kavramından nasıl ayrıştığı ve nazariyatın bu derin ayrımları idrâk etmedeki rolü, Batı düşüncesindeki indirgemeci yaklaşımlara karşı Koç'un özgün duruşunu pekiştirmektedir.

Nazariyatın "bu yoluyla bu", "bu yoluyla o", "o yoluyla bu" ve "o yoluyla o" şeklindeki dört ciheti üzerinden yapılan çözümleme, fikriyatın yanıltıcı sığlığını ve nazariyatın hakîkâte götüren aşkın yolunu açıkça ortaya koymuştur. Özellikle "o yoluyla o olarak" seyretme biçimi,

[30] Koç, *Fenomenoloji ve Nazariyat*, 577; Koç, *Şuur ve Nazariyat*, 295; Koç, *Anadolu Mayası*, 365; Dönmez, "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri", 100-101.

Türk-İslâm tefekkür geleneğindeki "vahdet-i vücud" ilkesiyle birleşerek varlığın birliğine dair nihai idrâki sunmuştur.

Sonuç olarak, Yalçın Koç'un nazariyat anlayışı, bilginin ve varlığın geleneksel Batı felsefesindeki rasyonel kurgularının ötesine geçen derin ve dönüştürücü bir perspektif sunar. Fikriyatın tutsaklığından kurtuluş, yalnızca rasyonel aklın ve dilin sınırlayıcılığını idrâk etmekle kalmayıp, aynı zamanda gönül aracılığıyla İlahi Hikmet'in (Kelam) ve nefsin (cevherin) aşkın boyutlarına yönelmekle mümkündür. Anadolu Mayası'nın "cümle varlığın birliği ve kardeşliği" ilkesiyle örtüşen bu yaklaşım, bireyi yığınlaştıran ve "aşma özürlü" Batı rasyonalizmine karşı gönül merkezli, manevi bir tefekkür yolunu açar. Nazariyat, her ne kadar dilin ve düşüncenin belirli sınırları içinde kalsa da fikriyatın ötesine geçerek, basit manzaranın doğrudan idrâkini mümkün kılar ve hakîkâte ulaşmanın zihinsel kurgulardan ziyade, gönül esasında nefsin aşkın idrâkiyle mümkün olduğunu ortaya koyar. Yalçın Koç'un sistemi, Türk-İslâm tefekkür geleneğinin kendi özgün epistemolojisini ve ontolojisini yeniden inşâ etme potansiyelini vurgulayarak, günümüz düşünce dünyasına ışık tutan önemli bir rehber niteliğindedir.

Bu çalışma, gelecekte Koç'un nazariyatının farklı disiplinlerdeki uygulamaları ve diğer düşünürlerle ve geleneklerle özellikle de İslam Düşünce geleneği içesinde Vahdet-i Vücut ve İşrakilik geleneğiyle karşılaştırmalı analizleri için bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

Kaynaklar | References

Dönmez, Süleyman. *Türk İslam Bilgeliği ve Felsefe: Keşfedilen Medeniyet*. Ankara: Net Kitaplık, 2023.

Dönmez, Süleyman. "Nazariyat esasında Felsefe- Bilim Yolculuğunun Seyri". *Türkiye'de Felsefenin 100 Yıllık Serencamı* ed. Celal Türer, Emrullah Kılıç. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2023.

Dönmez, Süleyman. "Türkiye'de Varlık Meselesi". *Çağdaş Türk Felsefesine Giriş*. ed. Emrullah Kılıç. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2024.

Dönmez, Süleyman. "Anadolu Türk Hikmeti Üzerine Bir Derkenar". *Türk Hikmeti*. İstanbul: Ihlamur Yayınları, 2024.

Dönmez, Süleyman. "Yalçın Koç ve Filozofluk Üzerine Bir Değerlendirme". *Akdeniz İlahiyat Dergisi* 1 (2025), 39-52.

İbn Manzur. Lisânü'l-Arab. V Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1990.

İbn Sina. *Kitâbü'ş-Şifâ: Nefs.* haz. Mehmet Zahit Tiryaki. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2021.

Koç, Yalçın. *Theographia'nın Esasları: Teoloji ve Matematik İnşası Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2009.

Koç, Yalçın. *Nazari Mantık'ın Esasları: Theologia İr-Rationalis Üzerine Bir Zemin İncelemesi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2013.

Koç, Yalçın. *Şuur ve Nazariyat: Şuur'un Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2016.

Koç, Yalçın. *Zihin ve Nazariyat: Zihn'in Kaynağı ve Esasları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2017.

Koç, Yalçın. *Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2014.

Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf'un İlkeleri*. I Cilt. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1978.

Peters, Francis E.. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Ma'rif, 1961.

Tülüce, Hüseyin Âdem. "Türk Tefekkür Tarihini Temellendirmede Yeni Bir Yorum Denemesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 18/1 (Haziran 2018), 513-533. https://doi.org/10.30627/cuilah.440723.

Yalçın, Şahabettin. "Yalçın Koç'un Arkitektonik Dil Anlayışı". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF)* 35/2 (Mayıs 2023), 113-132. https://doi.org/10.53844/flsf.1235443.